

S P O M E N I C A

POKRAJINSKEGA NARODNO
OSVOBODILNEGA ODBORA ZA
SLOVENSKO PRIMORJE IN TRST

S P O M E N I C A

POKRAJINSKEGA NARODNO OSVOBODILNEGA
ODBORA ZA SLOVENSKO PRIMORJE IN TRST
MEDZAVEZNIŠKI KOMISIJI ZA PROUČITEV
VPRAŠANJ JULIJSKE KRAJINE V ZVEZI Z
DOLOČITVIJO JUGOSLOVANSKO-ITALIJANSKE MEJE

Pokrajinski narodno osvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst
kot izvoljeni predstavnik vsega slovenskega in velike večline italijanskega
ljudstva Slovenskega Primorja in Trsta, ljudstva, ki se je s svojo herojsko
borbo plebiscitarno izreklo za združitev Julisce krajine in Trsta z Jugoslavijo,
pozdravlja Medzavezniško komisijo v prepričanju, da bo z objek-
tivno ugotovitvijo etnografskega in ekonomskega stanja in zlasti tudi volje
ljudstva pospešila dokončno rešitev vprašanja o pripadnosti Julisce krajine
in Trsta. Pokrajinski Narodno osvobodilni odbor smatra za svojo dolžnost,
prikazati Medzavezniški komisiji razloge, zaradi katerih ljudstvo s polno
upravičenostjo zahteva priključitev Julisce krajine in Trsta k Jugoslaviji na
temelju pravice samoodločbe narodov, svečano zajamčene z Atlantsko kartou.

I.

1. Slovenci in Hrvati so strnjeno naseljeni v Julijski krajini, medtem ko tvorijo Italijani v Julijski krajini samo jezikovne otoke.

To je dejstvo, ki ga potrjujejo tudi Italijanski etnografi. Že najpovršnejši pogled na katero koli etnografsko kartu pokaže, da se začenja meja med narodnostno strnjениm slovenskim in italijanskim ozemljem pri Tržiču (Montfalcone), gre nato na sever do točke, kjer se izteka reka Vipava v Sočo. Od tu teče po Soči, nakar se jugozahodno od Gorice obrne proti zahodu in gre vzporedno z železniško progo Gorica—Udine do Krmına (Cormons). Pri Krmingu se obrne na sever proti Čedadu (Cividale), ki je narodnostno mešan, in se nadaljuje v severozahodni smeri ter preseka vzdolž ceste Čedad—Tarčent (Tarcento) več občin, ki so tudi narodnostno mešane. Severno od Tarčenta se jezikovna meja znova obrne proti severu in nato proti vzhodu, tako da zajame slovensko dolino Rezije (Resia), pritoka reke Bele (Fella), ki se izliva v Tilment (Tagliamento). Od tu gre dalje do Kanina (Monte Canin) in potem v severozahodni smeri vzdolž prejšnje avstrijsko-italijanske meje, preseka progo med železniškima postajama Pontafelj (Pontafel) in Pontebo (Ponteboa) in slednjič dospe do planine Rosskofel (Monte Cavallo), kjer se pričenjajo nemška naselja.

Ta narodnostna meja je bistveno nespremenjena že 1300 let. Vso to dobo so bili Italijani v Julijski krajini omejeni na Trst in nekaj obmorskih mestec na istrski obali. Na deželi so bivali le Slovenci in Hrvati.

Trst, ki je narodnostno mešano mesto, je od vseh strani obdan s strnjenim slovenskim jezikovnim ozemljem. Že trinajst stoletij je obala od Trsta do Tržiča z vsem svojim zaledjem narodnostno samo slovenska.

2. Nad devet desetin zemlje Julijske krajine je v posesti Slovencev in Hrvatov.

Strnjena naseljenost Slovencev in Hrvatov se posebej pokaže v razmerju lastništva zemlje.

Upoštevajoč Italijansko upravno razdelitev iz leta 1921. je bilo od 34 občin goriške province, ki ležijo na vzhodu slovensko-italijanske narodnostne meje, 33 povsem slovenskih in ena sama, mesto Gorica, mešano slovensko-italijanska. Vseh 34 občin meri 2471.72 km². Od tega je bilo 2369.69 km² ali 96 % zemlje v izključno slovenski posesti in samo 102.03 km² ali 4 % v mešani slovensko-italijanski posesti.

V tržaški provinci je bilo vzhodno od narodnostne meje 22 občin, med temi 20 izključno slovenskih, 2 (Trst in Milje) pa mešano Italijansko-slovenski.

Torej je bilo 875.41 km² ali 88% zemlje v izključno slovenski posesti in 128.23 km² ali 12% v mešani slovensko-italijanski posesti.

Pregled zemljische posesti vse Julisce krajine daje sledeča tabela:

Pokrajina	Jugoslovanska posest		Mešana jug.-ital. posest	
	km ²	%	km ²	%
Gorica	2369.69	96	102.03	4
Trst	875.41	88	128.23	12
Reka	991.46	98	19.57	2
Pulj	3127.62	84	575.—	16
Skupaj	7364.18	91	824.83	9

V izključno slovensko-hrvatski posesti je bilo tedaj 91% zemlje, a le 9% v mešani Italijansko-slovenski posesti.

Dokaz več, da je Italijansko prebivalstvo koncentrirano v jezikovnih otokih, v mestih.

3. Nedvomno tvorijo Slovenci in Hrvali v Julisce krajini večino prebivalstva.

Kot zadnje kolikor toliko objektivno uradno ljudsko štetje bi lahko smatrali avstrijsko ljudsko štetje iz leta 1910, četudi je bilo zaradi uporabe pojma »občevalni jezik« namesto pojma narodnost Slovanom v škodo. Izvedba ljudskega štetja je bila namreč v rokah Italijanov-irredentistov, ki so vpisovali za Italijane tudi one Slovane, ki so znali Italijanski. Najboljši dokaz za to trditev je delna uradna revizija ljudskega štetja iz leta 1910. v Trstu, ki je ugotovila zlorabo pojma »občevalni jezik« na škodo Slovencev v 22.550 primerih.

Italijanskega uradnega štetja iz leta 1921. ne moremo upoštevati, ker je bilo pripravljeno in izvedeno s terorjem nad vsem slovenskim in hrvatskim prebivalstvom. Pojem »občevalnega jezika« je bil tedaj ponovno in mnogo huje zkorabljen. Sama Italijanska vlada pravi v svojem memorandumu, ki ga je predložila Londonski konferenci v septembru 1945 (Annexe, p. 10), sledeče:

"As already, theaccuracy of the sforsaid census returns is not vouched for." (Kot že rečeno, točnost gornjega štetja ni vredna upoštevanja.)

Ljudsko štetje iz leta 1910. ugotavlja sledeče narodnostno stanje:

Okrat	Prebivalci	Jugosloveni	Italijani	Razni	Tujci
Gorica	260.749	154.751	90.146	5.024	10.828
Trbiž	8.992	2.202		6.416	374
Beneška Slovenija .	52.050	36.178	15.872		
Notranjsko	57.858	57.348		239	271
Trst	229.510	59.319	118.959	12.635	38.597
Istra	404.309	223.481	147.416	16.277	17.135
Reka	49.608	19.738	23.283	6.029	558
Skupaj	1,063.076	553.017	395.676	46.620	67.763

Torej 553.017 ali 51.3 % Slovencev in Hrvatov nasproti 395.676 ali 38.6 % Italijanov. Vendar ta slika narodnognega stanja glede na že omenjene zlorabe pojma občevalni jezik ne prikazuje dejanskega stanja.

Po ugotovitvah mnogih statistikov in piscev, tudi Italijanskih (A. Vivante, G. Salvemini, Sc. Slataper), je bilo število Slovencev in Hrvatov mnogo višje. Prof. dr. J. Roglič je v svoji študiji »Le recensement de 1910, ses methodes et son application dans la Marche Julianne« na temelju volitev iz leta 1907. in 1911. in upoštevajoč druga demografska dejstva ugotovil takole dejansko narodnostno stanje za leto 1910. in 1911.:

Okraj	Prebivalcev	Hrvatov	Slovenec	Italijanov	Furlanov	Raznih	Tujcev
Gorica	260.749	187	157.081	34.046	53.583	5.024	10.828
Trbiž	8.992		3.000			5.618	374
Beneška Slovenija	52.050		36.178		15.872		
Notranjsko	57.858	3	57.462			122	271
Trst	229.510	18.000	62.000	98.278		12.635	38.597
Istra	404.309	215.155	55.522	100.240		16.277	17.135
Reka	49.608	19.700	4.535	18.787		6.029	558
Skupaj	1.063.076	253.025	375.778	251.351	69.455	45.705	67.763

Torej 628.803 ali 59.2 % Slovencev in Hrvatov nasproti 320.806 ali 30.2 % Italijanov in Furlanov.

4. Trst je narodnostno mešano mesto z močno slovensko manjšino.

Trst je nedvomno mesto, ki ima italijansko večino. Toda Italijansko prebivalstvo je zbrano v samem središču mesta in že v najbližjih predmestjih in okolici so Slovenci strnjeno naseljeni. Tudi v samem središču mesta živi več tisoč slovenskih rodbin. To dejstvo je plod zgodovinskega razvoja Trsta. Trst je bil namreč vse do 18. stoletja malo pristaniško mestec s pretežno Italijanskim prebivalstvom (v letu 1735. je štel 3865 prebivalcev). Površina mesta se je omejevala na današnje staro mesto (città vecchia) pod grščem Sv. Justa. Okrog mesteca so se nahajala izključno slovenska naselja. Z gospodarskim razvojem se je mesto začelo širiti na slovenska tla. Več kot tri četrti vse površine mestne občine Trst je še danes v slovenski posesti. Razen tega je občina Trst od vseh strani obdana s strnjениm slovenskim narodnostnim zaledjem.

Po ljudskem štetju iz leta 1910. je prebivalo v Trstu 229.510 ljudi, od teh 118.959 Italijanov in 59.319 Slovencev in Hrvatov. Omenili smo že, da so se v Trstu vršile velike zlorabe pojma »občevalni jezik« in da so pri uradni reviziji našteli 22.550 ali 36.4 % Slovencev in Hrvatov več kot protvno. Upoštevajoč volitve iz leta 1907. in število šoloobveznih otrok so mnogi statistiki ugotovili, da se je število Slovencev in Hrvatov v Trstu gibalo med 82 in 83.000, število Italijanov pa okrog 100.000.

5. Zahodna narodnostna meja Julijske krajine je ostala 13 stoletij v bistvu nespremenjena do današnjega dne.

Ves planinski svet predalpsko-dinarskega sistema, kateremu pripada Julijnska krajina, je od naselitve Slovencev do danes ostal narodnostno slovanski. Kjer so Slovenci prodriči v Furlansko ravino, so se v teku stoletij romanizirali. Le nekatera imena slovenskega izvora danes furlanskih vasi (Gorizzo, Goricizza, Belgrado, Sella, Medea, Sclabonica, Lonca, Sclavons itd.) pričajo o nekdanjih slovenskih naseljih. Vse ozemlje severnega dela Julijske krajine vzhodno od narodnostne meje je popolnoma slovensko z edino izjemo Gorice, ki je narodnostno mešana. Vsa ostala naselja vzhodno od narodnostne meje so bila od naselitve Slovencev pa do danes izključno slovenska.

Mesto Gorica, v okviru današnjih občinskih meja, je imelo po avstrijskem ljudskem štetju iz leta 1910. 44.353 prebivalcev, od katerih je bilo 21.845 ali 49 % Slovencev. Glede na zlorabo pojma »občevalni jezik« (uradno je bilo ugotovljenih 2500 primerov) pa je imela Gorica dejansko tedaj slovensko večino. Razen tega jo obdajajo krog in krog slovenske vasi.

Od naselitve Slovencev se je stoletja ohranila narodnostno trdoživa in nedotaknjena Slovenska Benečija, skrajni zahodni del strnjenega slovenskega ozemlja, ležec ob rekah Nadiža (Natisone), Ter (Torre) in Rezija (Resia). Slovenska Benečija, ki je že od leta 1866. pod Italijo, je tudi v tej dobi, kljub temu, da so jo oropali vseh narodnih pravic, zlasti šolstva, ohranila svoj narodnostni značaj. Leta 1911. je bilo po Italijanskem uradnem ljudskem štetju naštetih 52.050 prebivalcev in od teh 36.178 ali 69 % Slovencev in 15.872 Furlanov.

6. Poreklo italijanskega prebivalstva Julijske krajine je v ogromni večini slovensko.

Trst je po krvi pretežno slovensko mesto. To je nesporno dejstvo, o katerem obširno razpravlja mnogi etnografski pisatelji; med njimi Ruggero Fauro, Angelo Vivante, Scipio Slataper, Carlo Schiffrer, vsi Italijani, Anglež A. I. P. Taylor in mnogi drugi. Ker so bila romanska mesta Julijske krajine popolnoma ločena od strnjenega Italijanskega ozemlja, se je njihovo prebivalstvo v glavnem obnavljalo in množilo z dotokom slovenskega in hrvatskega kmetskega prebivalstva. Z izredno naglim gospodarskim razvojem Trsta se je hkrati močno povečal pritok slovenskega življa v mesto, ki je med drugimi narodnostmi (Grki, Armenti, Židi, Nemci, Albanci in Italijani) zavzemal daleč najmočnejše mesto. Ker je bil tedaj Italijanski jezik v rabi kot pomorski jezik Jadranskega morja in velikega dela Šredozemlja in ker so bili doseljeni gospodarsko šibkejši od starega mestnega prebivalstva, so se v eni ali dveh generacijah Italijanizirali. Šele v drugi polovici 19. stoletja se ustvari ta asimilacijski proces s prebuditljivo narodno zavesti. Da je večina Italijanskega prebivalstva slovenskega izvora, pričajo tudi slovenski prilmiki in imena večine Italijanov Julijske krajine. Fašizem, ki je skušal to dejstvo prikriti, je uzakonil nasilno spremembo vseh slovenskih prilmikov in imen v Italijansko obliko. Nad 100.000 oseb je tako moralo spremeniti svoj

rodbinski priimek. Prikrivanje resničnega etničnega stanja je šlo tako daleč, da so morali izbrisati ali izpremeniti slovanske napise in imena celo z grobnih kamnov.

II.

1. Trst je gospodarsko odvisen od jugoslovanskega zaledja.

Merilo za gospodarsko odvisnost in povezanost pristanišča Trsta z zaledjem in obratno, merilo za zainteresiranost zalednih držav na Trstu je železniški promet Trsta. Udeležba v tem prometu kaže, katera zaledna država s svojim izvozom in uvozom pospešuje gospodarski razvoj pristaniškega mesta in hkrati tudi, kateri državi je to pristanišče v gospodarskem pogledu najbolj potrebno.

Dejstvo je, da je Trst do leta 1914., ko je bil tudi politično združen s svojim naravnim zaledjem, procvital, medtem ko je po pripojitvi k Italiji gospodarsko nazadoval. Da bi tedaj presodili odvisnost Trsta od zaledja, je treba upoštevati železniški promet pred letom 1914., ko so bili poslednjici dani pogoji za naravno, politično nemoteno zvezo z zaledjem.

Železniški promet Trsta z zaledjem v letu 1912. je znašel 2,630.782 ton (izvoz in uvoz skupaj) in je bil razdeljen takole:

Kranjska	347.000	ton ali	13.2 %	Slezija	41.000	ton ali	1.5 %
Koroška	178.000	" "	6.8 %	Galicija	61.000	" "	2.3 %
Štajerska	258.000	" "	9.8 %	Ogrska	219.000	" "	8.4 %
Goriška	298.000	" "	11.3 %	Bosna	8.400	" "	0.3 %
Istra	72.000	" "	2.8 %	Srbija	3.572	" "	0.1 %
N. Avstrija	290.000	" "	11.0 %	Rusija	6.630	" "	0.2 %
G. Avstrija	30.000	" "	1.1 %	Nemčija	181.000	" "	6.9 %
Solnograd	21.000	" "	0.8 %	Švica	15.200	" "	0.6 %
Češka	251.000	" "	9.5 %	Italija	94.000	" "	3.7 %
Moravska	215.000	" "	8.2 %	ostali	40.900	" "	1.5 %

Na jugoslovanske dežele bi odpadlo tedaj:

Kranjska	.	.	.	347.000	ton ali	13.2 %
Goriška	.	.	.	298.000	" "	11.3 %
Istra	.	.	.	72.000	" "	2.8 %
Štajerska (40 %)	.	.	.	103.000	" "	3.9 %
Koroška (30 %)	.	.	.	53.400	" "	2.0 %
Hrvatska-Vojvod. (60 %) (Ogrska)	.	.	.	131.400	" "	5.0 %
Bosna	.	.	.	8.400	" "	0.3 %
Srbija	.	.	.	3.572	" "	0.1 %

1,016.972 ton ali 38.6 %

Slovenski del Štajerske in Koroške je upoštevan z najmanjšim možnim odstotkom kljub temu, da izkazuje najživahnejši izvoz lesa in rud. Hrvatska

je bila vse do leta 1918. priključena Ogrski Slavonija je izvažala v Trst moko in les, Vojvodina (Srem-Banat) pa predvsem moko.

Od celotnega železniškega prometa v letu 1912. odpade torej na

Jugoslavijo	1,016.972	ton ali	38.6 %
Avstrijo	620.400	" "	22.6 %
Češkoslovaško	466.000	" "	17.7 %
Italijo	94.000	" "	3.7 %

Železniški promet dokazuje, da je promet Trsta odvisen od Jugoslavije, ki mu edina more povrnili nekdanji ekonomski položaj. To potrjuje tudi statistika tržaškega železniškega prometa iz leta 1938.

V skupnem prometu 1,997.808 ton je Italija udeležena s 492.577 ali 24.65 %, Avstrija s 662.393 ali 33.16 % in Češkoslovaška s 397.344 ali 19.89 %, Jugoslavija pa le s 111.000 tonami ali 5.5 %, v nasprotju s stanjem leta 1912., ko je na kasnejšo Jugoslavijo odpadel 38.6 % železniškega prometa. Kako nenečaravno je to stanje, najbolj dokazuje dejstvo, da je imela leta 1912. sama Kranjska, ki tvori krom polovico današnje Slovenije, 347.000 ton prometa odnosno 17.3 %. Zato je tudi tržaški promet leta 1938. za 630.000 ton ali 24 % manjši od leta 1912. Jugoslavija je morala prevežati del svojega blaga po daljši in dražji poti na Sušak, deloma pa so morale slovenske dežele polskati nova tržišča v notranjosti države oziroma prekomorsko zunanjeno trgovino je bilo treba preoblikovati v kontinentalno zunanjо trgovino.

Kljub novemu političnemu stanju se udeležba Italije v železniškem prometu ni spremenila. Od 24.65 % ali 492.577 ton odpade vsaj 20 % na Julijsko krajinno. Goriška in Istra sta že leta 1912. imeli 370.000 ton prometa, t. j. 14.1 % in se je medtem njun promet še povečal zaradi pripomitve dveh okrajev Kranjske, t. j. Idrije in Postojne (les), zaradi razvoja tržaške industrije ter prekomernega izkorisčanja istrskih rudnikov. Udeležba držav v tržaškem prometu se ni bistveno spremenila, le Jugoslavija je v ogromno ekonomsko škodo Trsta izostala.

Še jasnejša pa nam postane odvisnost ekonomskega položaja Trsta od Jugoslavije, če premotrimo, v kolikšni meri je Trst prometno-gospodarsko odvisen od magistrale Trst—Postojna—Ljubljana—Dunaj.

Vse štiri proge, ki gredo iz Trsta: Trst—Červinjan—Udine—Benetke, Trst—Podbrdo—Jesenice, Trst—Postojna—Ljubljana in Trst—Pulj, vodijo preko strnjenega slovenskega ali hrvatskega narodnognega ozemlja.

Od železniškega prometa Trsta 2,612.661 ton v letu 1912. je odpadlo na posamezne proge:

1. Trst—Červinjan	94.054	ton ali	3.6 %
2. Trst—Postojna—Ljubljana . .	1,456.422	" "	55.7 %
3. Trst—Podbrdo—Jesenice . . .	990.877	" "	37.8 %
4. Trst—Pulj	71.318	" "	2.9 %

Statistika tržaškega železniškega prometa leta 1912. pokazuje, da so kasnejše jugoslovanske pokrajine konzumirale skoraj 40 % blaga, preko njihovega teritorija pa je šlo 96.4 % vsega železniškega prometa iz Trsta.

Najvažnejša proga je magistrala Trst—Ljubljana—Dunaj, katere začetni del (320 km) vodi preko slovenskega ozemlja. Obenem je najugodnejša, ker prihaja preko alpsko-dinarskega planinskega sistema na najnižji točki skozi postojnska vrata in ker ima od vseh prog, ki vodijo v naravno zaledje, najmanj vzponov. Bohinjska železnica Trst—Gorica—Jesenice je v l. 1912. imela zelo ugoden odstotek prometa, ker je bila država in jo je država favorizirala v nasprotu z glavnim progo (južna železnica), ki je bila v privatni lasti.

Ves pomen glavne proge je izražen tudi v odstotkih prometa, ki je šel leta 1938. preko Postojne. Od skupnega železniškega prometa Trsta v letu 1938. — 1.997.808 ton — je šlo preko obmежne postaje Postojna 1.137.200 ton ali 56,9%, preko Podbrda pa 346.800 ton ali 17,5%. V teh odstotkih ni upoštevan lokalni promet na progah Trst—Postojna in Trst—Podbrdo, ki daje skupno z istrsko in črvinjansko progo ostalih 25,8 %. Očitno je nazadovanje bohinjske proge v primeri z glavnim progo, ker ni bilo več konkurence med državno in zasebno železnicu ter so odločali predvsem prometno-gospodarski pogoji.

Glavna proga vodi od Dunaja s priključki iz vsega karpatsko-dinarskega bazena preko postojnskih vrat k morju in je od vseh prog, ki vodijo iz Srednje Evrope k morju, zgrajena z najmanjšimi vzponi in padci. Edina izjema na tej progi je prelaz Semmering. Ker pa bi bilo mogoče z Dunaja voziti preko Bratislave, Szombathelya in Velike Kanisce na Pragersko, bi odpadli tudi na progi Dunaj—Pragersko vsi vzponi. Proga je od Dunaja in Zagreba dvotima ter z lahkoto konkurira vsem alpskim progam na Trst, ki se zde kraje, so pa enotirne in težavne zaradi hudih vzponov. Krizišče Bruck na Muri je preko Vidma oddaljeno stvarno le 404,9 km od Trsta, a v virtuelnih kilometrih, po katerih se izračunavajo obratni stroški, 539 km, medtem ko znašajo te razdalje preko Ljubljane 424,7 km odnosno 490 km.

Pri oceni glavnih alpskih prog niso odločilni le njihovi višinski vzponi, marveč tudi vzponi stranskih prog. Zato v smeri sever-jug ne bo mogoče najti proge, ki bi tekmovala z glavnim progo Trst—Ljubljana—Dunaj.

Ker peljeta tako ta proga kot bohinjska železnica globoko skozi notranjost slovenskega naravnega ozemlja, se je v šovinističnih Italijanskih krogih pojavit načrt prediljske železnice. Tudi ta železnica bi seveda šla v začetku po slovenskem naravnem ozemlju (Trst—Tržič), nato pa nekako ob narodnostni meji. Podpira naj bi Italijansko zahtevo o priključitvi Trsta z ozklj koridorjem ob obali Trst—Tržič k Italiji.

Ta načrt temelji na dveh napačnih gospodarskih predpostavkah, in sicer: prvič, da je Trst gospodarsko odvisen od Avstrije in Češkoslovaške, in drugič, da bo ta proga prevzela ves avstrijski in češkoslovaški promet.

Trst je prvenstveno odvisen od svojega jugoslovanskega zaledja. Kot smo ugotovili, je v letu 1912. odpadlo na bodoče jugoslovanske pokrajine 1.016.972 ton, na kasnejšo Avstrijo 620.000 ton in kasnejšo Češkoslovaško 466.000 ton železniškega prometa. Udeležba Avstrije in Češkoslovaške po letu 1918. ni presegala predvojne udeležbe in je v letu 1938. znašala za Avstrijo 662.393 ton in za Češkoslovaško 397.344 ton. Trst brez Julijske krajine in Jugoslavije bi torej imel le dober milijon ton prometa, kar bi pomenilo celo v primeri s stanjem v letih 1918. in 1938. pravo gospodarsko katastrofo.

Gospodarski nesmisel načrta predilsko železnice in političnega načrta za povezavo Trsta z Italijo s pomočjo koridorja ob obali je na dlanu.

Ni pa mogoče vzdržati niti predpostavke, da bi ves promet Avstrije in Češkoslovaške šel po predilski železnici. To je alpska železnica, ki bi imela tako do Predila kakor tudi na drugi strani prelaza celo vrsto vzponov. Tudi njeni priključki (istranske proge) so polni vzponov in večinoma enotirni. Zato ta proga ne bi mogla konkurirati z glavnou progo.

Dejstvo, da skozi Jugoslovansko narodno ozemlje vodijo vse štiri železniške proge Trsta, zlasti pa glavna proga Trst—Ljubljana—Dunaj, ki sama opravlja največji del tržaškega prometa, pomeni, da je gospodarska usoda Trsta v rokah Jugoslavije.

2. Gospodarstvo Julijске krajine s Trstem in gospodarstvo Jugoslavije se med seboj izpopolnjujeta.

Trst in Julijsko krajino sta drug od drugega gospodarsko zavisna. Kot omenjeno, je leta 1912. znašala udeležba Gorilke in Istre v železniškem prometu Trsta 14.1 %. Ta visoki odstotek dokazuje, da je tudi najožje zaledje, ki je strnjeno naseljeno s Slovenci in Hrvati, važen činitelj v razvoju tržaškega gospodarstva.

Trst je povsem odvisen od svoje okolice in zaledja glede oskrbe z ribami, drvmi in premogom, kar se je zlasti pokazalo med vojno in se kaže sedaj, ko je Julijsko krajino nendaravno razdeljena v coni A in B. Les ne služi Trstu le za kurjavo, marveč ga potrebuje velik del težke in lahke industrije ter obrt kot pomožni gradbeni material ali pa kot surovino za polizdelke in končne izdelke.

Razvoj tržaške industrije in večje izkoriščanje gozdov in rudnikov Julijsko krajino je medsebojno gospodarsko odvisnost in povezanost mesta in zaledja v zadnjih 30 letih še povečala.

Julijsko krajino, zlasti Trst, ima zelo razvito industrijo, Jugoslavija pa je pretežno agrarna država. Jugoslavija je bogata na lesu, premogu, rudah in sploh vseh sировинah, ter more kot neposredno zaledje oskrbovali Julijsko krajino s potrebnimi surovinami. Kot tradicionalni izvoznik pšenice, koruze, sadja, vina, mesa, masti, goveje živine, prašičev, perutnine, jajc itd. je Jugoslavija sposobna skrbeti s svojimi kmetijskimi izdelki za prehrano Julijsko krajino s Trstem. Obratno predstavlja Jugoslavija prav zaradi svojega agrarnega značaja edini trg za tržaško industrijo, kajti Avstrija in Češkoslovaška sta industrijsko zelo razviti državi.

Tržaške ladjedelnice bi imele v Jugoslaviji dela dovolj, tako z graditvijo trgovskega brodovja, kakor tudi z oskrbovanjem države z mostovi, žerjavami, vagoni in lokomotivami.

Da bi bolje razumeli položaj industrije Julijsko krajine, je treba poznavati njen značaj. Le 30% industrije je take, ki je nastala zaradi lokalnih nahajališč surovin ali ki krije svoje potrebe vsaj deloma z lokalnimi surovinami, 70% industrije pa mora vse surovine uvažati.

Ta nenanaravni razvoj industrije Julijsko krajine je v veliki meri posledica gospodarske politike fašizma. Po aneksiji Julijsko krajino je velik del industrije zaradi izgube svojega neposrednega slovenskega zaledja večinoma

propadel. Deloma je k temu prispevala iz političnih nagibov tudi italijanska vladna politika, ker je bila ta industrija v slovenskih in avstrijskih rokah. Trst pa je bil fašistični Italiji potreben kot odskočna deska proti vzhodu. Zato ga je ekonomsko podprtia in kljub vsem naravnim oviram gradili oboroževalno ali z oboroževanjem povezano industrijo. V neekspanzionistični Italiji bi bila tržaška industrija obsojena na smrt, ker je za normalno gospodarstvo industrija Italije močno razvita in lahko proizvaja v mnogo boljših naravnih gospodarskih pogojih.

Gornje ugotovitve pojasnjujejo znova, da je gospodarski razvoj Julijske krajine s Trstom odvisen od združitve z Jugoslavijo.

3. Trst Italiji ni potreben.

Italija v ekonomskem pogledu Trsta ni potrebovala, ker je imela dovolj pristanišč za potrebe vseh svojih pokrajin. V skrajnem severovzhodnem delu Italije leži velika luka Benetke, ki zlahkoto obvlada vse promet nekako do Italijansko-slovenske narodnostne meje. Zato Italija ne more izkazati znatnejšega notranjega prometa s Trstom. To je jasno pokazala njena udeležba v tržaškem železniškem prometu tako v letu 1912. kot v letu 1938. Saj promet Italije ni dosegel niti 5 % skupnega železniškega prometa. Nasprotno pa nad 95 % vsega železniškega prometa Benetk in Genove odpade na notranji promet in le ostanek na promet z inozemstvom.

Drugo značilno dejstvo je, da so Benetke prav tedaj napredovali, ko je Trst propadel. Leta 1913. so bile Benetke v pomorskom prometu mnogo slabotnejše od Trsta in je bilo njuno razmerje sledenje:

Trst 3,450.000 ton, Benetke 2,664.000 ton.

Leta 1938. pa je to stanje povsem obratno:

Benetke 4,207.000 ton, Trst 3,380.000 ton.

Benetke so torej zvišale svoj pomorski promet za 1,543.000 ton, a Trstu je padel za 70.000 ton. Dodatlj je, da je znašal prekmorski promet Trsta v letu 1937. In 1938. zaradi priprav na vojno približno 1,000.000 ton več kot povprečje povojuh let. Nasprotno pa je promet Benetk stalno naraščal.

Nazadovanje pomorskega in železniškega prometa Trsta tedaj ni mogoče obrazložiti splošno krizo, marveč izvira iz tega, ker je bil politično odrezan od svojega naravnega zaledja in izroben državl, ki ga ni potrebovala.

Gospodarsko propadanje Trsta pa je še hujše, kot ga izkazuje količina prometa. Bistveno se je namreč spremenil tudi sestav prevoženega blaga. V letu 1938. je 70 % prevoženega blaga odpadlo na papel, odpadke, železne rude, premog, kamenje, pesek itd. Promet dragoceniješega blaga: sladkorja, bombaža, tekstilij, suhega sadja, olja in maščob, kože, riža, stekla in kristala je v razmerju z letom 1913. silno padel.

Celotno gospodarsko nazadovanje odseva najbolj iz popolnega zastoja rasti prebivalstva mesta, medtem ko je do leta 1914. prebivalstvo mesta skokoma naraščalo, in sicer:

Ieta 1785. —	20.000,
„ 1867. —	123.000,
„ 1900. —	176.000,
„ 1913. —	247.000,

je leta 1936., torej po triindvajsetih letih, doseglo komaj 252.238 ali 5139 prebivalcev več kot leta 1913. Poudariti je, da bi že z golj naravnim prirastek prebivalstva moral biti znatno večji, da o razvoju mesta niti ne govorimo.

Italija je dobila Trst na osnovi svojih imperialističnih zahtev in londonskega pakta. Mirovna konferenca ni upoštevala življensko-gospodarskih pogojev mesta. Zalostna 28 letna praksa je jasno pokazala vsemu svetu, da Trst Italiji ni potreben, da pod njo ne more živeti, marveč da je odvisen od svojega gospodarskega zaledja. Če naj se gospodarsko razvija, mora biti z njim tudi politično povezan.

III.

1. Londonski pakt in rapaljska pogodba sta bila največja krivica za slovensko in hravtsko ljudstvo Julijске krajine.

Z londonskim pakтом (26. 4. 1915) je bila Julijnska krajina s Trstom dana Italiji v plačilo za njeno udeležbo na strani antante v vojni proti centralnim silam (1914–1918).

Slovenci in Hrvati Julijnske krajine za ta pakt dolgo niso zvedeli. Zato jim je objava 14 Wilsonovih točk 8. 1. 1918 in proklamacija rimskega pakta na rimskem kongresu dne 8. 4. 1918, kjer so se sestali predstavniki Italije in zatiranih narodov Avstro-Ogrske (Jugoslovani, Poljaki, Čehi, Romuni), dajala vero, da bodo lahko sami odločali o svoji usodi. Tako Wilson, kot podpisniki rimskega pakta se namreč glede povojnih razmejitev sklicujejo na načelo samoodločbe narodov.

Strašno je bilo razočaranje ljudstva Julijnske krajine, ko je izvedelo za vsebinsko londonskega pakta. Vsi etnični in ekonomski razlogi so bili zoper tako rešitev. Julijnska krajina je bila strnjeno naseljena s Slovenci in Hrvati. Italijani so živelj le v nekaj mestih in še tod pomešano s Slovanji. Vse gospodarstvo Trsta je bilo odvisno od njegovega slovenskega zaledja in ne od Italije. Niti Italijansko prebivalstvo, eko izvzamemo peščico fanatičnih antislovenskih irendentistov, ni nikdar resno mislilo na možnost take rešitve. Od vseh 350.000 Italijanov v Julijnski krajini se jih je le 1781 udeležilo vojne proti Avstriji, od tega jih je padlo 46, tako da je bilo mnogo večje število iz avstro-ogrskih vojske prebeglih Slovencev, ki so formirali na Italijanski strani »Jugoslovansko legijo«, čeprav jih ni bilo lahko pretli k svojim zagriženim narodnim sovražnikom.

Slovenci in Hrvati Julijnske krajine so še upali nekaj časa v Wilsona, a tudi on je bil vkljub vsej dobril volji in idealnosti toliko vezan na londonski pakt, da ni mogel resno postavljati vprašanja pravične rešitve Trsta in vse Julijnske krajine, marveč je prišel z znamen polovičarskim predlogom, s črto, ki se imenuje po njem.

Prebivalstvo Julijnske krajine in Trsta je zahtevalo plebiscit, Jugoslavija je stavila tak predlog, Wilson ga je podprt, imperialistična Italija pa seveda ni hotela pristati nanj, ker je pač vedela, da bi plebiscit izgubila.

Tako je propadlo leta 1918. zadnje upanje Slovenov Julijnske krajine v pravično rešitev njihove usode, to je v združitev z Jugoslavijo. Rapallo (12. 11. 1920) je samo zaključek tragedije. Jugoslovanska vlada je pod pri-

tiskom zapadnih sil in notranjih razmer podpisala sramotno pogodbo. Vendar ljudstvo Julijske krajine ni te odločbe nikoli sprejelo, ker je bila nasprotna njihovi volji in demokratičnim načelom. Protiv volji velike večine je mogla »demokratična« Italija vzdrževali to nepravilno rešitev le z nasiljem nad tukajšnjim prebivalstvom. Ostra borba za narodne pravice in priključitev k Jugoslaviji se je nadaljevala.

2. Tudi predfašistična Italija je nečloveško zatirala Slovence in Hrvate Julijske krajine.

Običajno se misli, da je komaj fašistična Italija začela s politiko narodnega zatiranja v Julijski krajini. Toda temu ni tako. Čeprav so Viktor Emanuel III., ministrski predsednik Gioolti, zunanj minister conte Sforza in drugi predstavniki Italijanske vlade javno, pred vsem svetom dajali svečane izjave Slovencem in Hrvatom Julijske krajine o najsvobodnejši uporabi jezika, kulture, vere in posebnih običajev, se je vendar takoj po okupaciji Julijske krajine pričel teror nad Slovenci in Hrvati.

Ze prve dni okupacije leta 1918. je Italija deportirala okrog 1000 slovenskih intelligentov in južno Italijo, zlasti na Sardinijo. Vrnili so se šele leta 1919., potem ko so jih nadaljnje štiri mesece zadrževali v Trstu. Takoj po končani vojni je Italija zaprla slovensko gimnazijo v Gorici, hrvatsko gimnazijo v Pazinu, nižjo gimnazijo v Opatiji, slovensko učiteljišče v Gorici, hrvatsko učiteljišče v Kastavu, hrvatsko žensko učiteljišče v Pazinu, privatno trgovsko šolo v Trstu. Zaprla je takoj po okupaciji, še pred aneksijo, vse privatne šole in še celo vrsto deželnih šol, tako da je bilo v sami Istri ukinjenih 149 razredov osnovnih šol, ki so jih zamenjali z Italijanskimi.

V novembру 1918 je bilo v Julijski krajini (brez Reke) še 541 slovenskih in hrvatskih šol s približno 80.000 učencami. V šolskem letu 1918—1919 je Italija še zmanjšala to število na 392 s 65.000 učenci.

Hkrati so pričeli s teroriziranjem slovenskih kulturnih društev, z razpuščanjem in z ropanjem njihove imovine. To teroriziranje so vršile Italijanske šovinistične skupine s tihim odobravanjem vlade. Policija ni nikdar posredovala o pravem času in je pogosto celo prisostvovala strašnim scenam. Teror se je izvajal po vsej deželi in ni bilo kraja, ki ne bi bil prizadet, zlasti pa mesta. Samo nekaj primerov zločinstva pod Italijansko demokratično vlado: požig Narodnega doma v Trstu (13. 7. 1920), krasne palače, ki je bila žarišče vsega slovenskega kulturnega in gospodarskega življenja; požig hiše Josipa Krmpotiča v Pulju (9. 9. 1920); požig Narodnega doma v Pulju (17. 7. 1920); razdejanje tiskarne »Edinost« v Trstu (20. 12. 1920); požig jugoslovanske knjižnice v Voloskem (12. 2. 1921); požig 26 kmečkih hiš na Krnici, pri čemer so bili 3 mrtvi, mnogo ranjenih in 89 arretiranih (8. 4. 1921); uničenje vasi Mačkovlje (17. 4. 1921); požig Narodnega doma pri Sv. Ivanu v Trstu (2. 9. 1921); požig Narodnega doma v Rojanu v Trstu (8. 9. 1921); uničenje spomenika skladatelja Volariča v Kobaridu (22. 6. 1922); »Srbska čitalница« v Trstu, narodni domovi v Berkovljah, Škednju, Sv. Jakobu v Trstu, v Pazinu, posojilnica v Pulju so bili prav tako uničeni in požgani.

V maju 1921 so se vršile prve pokrajinske volitve. Teror v tržaškem okraju in Istri je zavzel grozeče oblike: fašistični elementi, podpirani od

oblasti, so namreč s požigi, umori in aretacijami hoteli ustrahovati volivce, kar je zavzelo tak obseg, da je papež Benedikt XV. proti temu javno nastopil.

Že tedaj so pričeli tudi preganjati slovensko duhovščino. Aprila 1919 je bil interniran krški škof Mahnič. Ko se je vrnil 11. 2. 1920 iz internacije, je umrl zaradi naporov, ki jih je tam prestal. Tržaški škof dr. Karlin je moral podati ostavko. Mnogi nižji duhovniki so se izselili, ker niso mogli več prenašati nasilja.

Že marca 1922 je zbor sodnikov sodišča tržaške pokrajine sklenil, da ne bo več sprejemal pismenih slovenskih vlog. Istočasno je prepovedal uporabo slovenščine v zagovoru pred sodišči.

Pretepanje, prisilno viljanje ricinovega olja, uničevanje imovine, internacije in zapori so prisilili tisoče Slovencev in Hrvatov, da so emigrirali iz Julijške krajine. V teh in kasnejših letih se je nad 70.000 Slovencev in Hrvatov izselilo v Jugoslavijo, nad 30.000 v Južno Ameriko, okrog 5000 v Francijo in Belgijo in manjše število v druge države. Istočasno pa je Italijanska vlada z vsemi sredstvi podpirala preseljevanje Italijanov iz starega kraljestva (imenovanih »regniconi«) v Julijsko krajino. Po podatkih ljudskega štetja iz leta 1931. je bilo v Julijski krajini 128.897 oseb, ki so bile rojene v Italiji, izven Julijške krajine. K temu je pristopi otroke teh oseb, rojenih v Julijski krajini, kar znaša približno tretjino, torej okrog 170.000. Kasneje pa se je to število močno povisalo.

To bi bila le površna bilanca Italijanskega postopanja s Slovenci in Hrvati v času, še preden je prišel fašizem na oblast. Z nastopom fašizma se je spremenilo le to, da so nezakonitost »pozakonili«.

3. Fašistična Italija je dokončno uničila vse slovenske in hrvatske kulturne, gospodarske in socialne ustanove. Slovencem in Hrvatom je odvzela vse narodne pravice in je celo zanikala njihov obstoj.

Fašistična Italija je le nadaljevala započeto delo »demokratične« Italije. Pri tem je vsa uradna oblast neposredno pomagala. Slovenci in Hrvati so postali brezpravni državljanji, ki so jih brez strahu za odgovornost mučili in pobijali. Bande na kamionih so vdirevale v vasi, ropale in požigale, napadale ljudstvo z bombami in revolverji, mučile in ubijale. Posebno strašen je bil teror v Istri. Ljudstvo je živelovo v neprestanem strahu za življenje in imovino, nikoli ni vedelo, kje ga utegne zadeti nesreča.

Že leta 1925. je bil uradno odpravljen slovenski in hrvatski jezik na sodiščih in takoj nato po vseh uradih. V šolah in cerkvah sta bili slovenščina in hrvaščina prepovedani, prav tako petje v materinem jeziku. Javna slovenska govorica na ulici ali v tramvaju je bila zvezana z veliko nevarnostjo za govorečega.

Od 1923. do 1928. leta so s pomočjo Gentilijeve šolske reforme v Julijski krajini zatrla vse slovenske in hrvatske šole. 52.000 slovenskih in hrvatskih učencev je ostalo brez šole in je moralo preiti v popolnoma italijansko šolo. Od skoraj 1300 slovenskih in hrvatskih učiteljev in profesorjev Julijške krajine jih je ostalo nameščenih v pokrajini le 5, a nekaj nad 50 jih je bilo premičenih v Italijo. Ostali so bili odpuščeni in le malokateri upokojeni.

Po letu 1924. je še vedno životalo okrog 400 prosvetnih in telovadnih društev. Po vrsti preganjanj je fašistična Italija v letu 1927. razpustila vsa društva in zaplenila vso njihovo imovino, fašisti so zasedli njihove zgradbe. Razpuščena so bila tudi vsa društva humanitarnega in socialnega značaja.

V letu 1918. so imeli Slovenci in Hrvati Julisce krajine nad 600 kreditnih in gospodarskih zadrg. Njihovo premoženje je znašalo nad 300 milijonov avstrijskih zlatih kron (okrog 60 milijonov funtov šterlingov). V samem središču Trsta so imeli Slovenci in Hrvati 7 bančnih ustanov, medtem ko so imeli Italijani le 3. Te odilčne gospodarske ustanove so bile deležne požigov in uničevanja takoj po letu 1918. Od 1925. do 1940. leta so bili uničeni z najrazličnejšimi šikanami in ukrepi vsi domači denarni zavodi. V Trstu ni danes niti ene bančne ali zadružne ustanove, ki bi bila last Slovencev ali Hrvatov.

Za načrtni odkup slovenske in hrvatske zemlje ter zaradi naselitve italijanskih kmetov v Julisce krajini je bil leta 1931. ustanovljen »Ente per la rinascita agraria delle Tre Venezie«. Ta urad je načrtno poganjal slovenske kmetije na dražbo in jih odkupoval, običajno po smešnih cenah. Italijanskim kolonistom jih je odstopal ali zastonil ali pa zmera dolgoročna odpelačila.

Končno so v letih 1928. in 1929. zatrl vse slovensko časopisje. Zadušena je bila slovenska knjiga. Roman pisatelja Franceta Bevka, današnjega predsednika Pokrajinskega narodno osvobodilnega odbora za Slovensko Primorje in Trst, je moral iziti z naslovno stranjo v Italijanščini (*ni morti ritornano*).

V svoji težnji, da bi Julisce krajini odvzela slovanski značaj, je italijanska vlada aprila 1923 objavila dekret o preimenovanju krajev, mest, rek, gor, skratka vseh geografskih oznacij Julisce krajine. Nasilje nad slovenskimi napisli, prilmi in imeni pa je bilo uzakonjeno leta 1927., ko je bil objavljen dekret, ki je določal nasilno spremembo slovanskih prilmkov. Do sedaj je bilo ugotovljenih v Julisce krajini nad 115.000 primerov sprememb rodbinskih imen. Načrtno uničevanje vsega, kar je bilo slovenskega, je šlo tako daleč, da so morali zamenjati celo slovenske in hrvatske nagrobne napise z italijanskimi.

Od leta 1930. uradno ni obstajala več niti slovenska niti hrvatska manjina. Vse volitve in ljudska štetja v Julisce krajini poznaajo odslej le še Italijane.

Ljudstvo Julisce krajine ni nikdar Izgubilo vere, da bo prišel čas, ko bo krivica, storjena z nasilno priključitvijo k Italiji, popravljena in ko se bo lahko združilo s svojimi brati v Jugoslaviji. Ta vera mu je dajala moč, da se je ves čas upiralo silnemu terorju in da je takoj začelo z odločno borbo proti fašizmu. V tej nadčloveški borbi Slovencev in Hrvatov Julisce krajine z imperialistično fašistično Italijo so padle mnoge dragocene žrtve. Leta 1926. je Italija ustanovila Posebno sodišče. V Julisce krajini naj bi bilo to sodišče sredstvo za dokončno ustrahovanje Slovencev in Hrvatov. Leta 1929. je to sodišče izvedlo prvi veliki proces, ki se je končal z ustrelitvijo istrskega junaka Vladimira Gortana. Leta 1930. so izvedli proces proti 87 Slovencem in Hrvatom, ki se je končal z ustrelitvijo bazovških junakov Ferda Bídovca, Frana Marušiča, Zvonimira Miloša in Lojzeta Valenčiča (6. 9. 1930). Po celi vrsti procesov se je začel v letu 1941. veliki proces proti Slovencem v Trstu. Toda ta proces spada že v dobo nove svetovne vojne.

4. V svetovnem spopadu med fašizmom in demokracijo je ljudstvo Julisce krajine takoj stopilo odločno na stran svetovnega demokratičnega bloka v prepričanju, da si bo z borbo pridobilo toliko začeleno narodno svobodo in da bo končno združeno s svojo narodno državo Jugoslavijo.

Ko je v letu 1939. Nemčija začela novo svetovno vojno, se je ljudstvo Julisce krajine začelo pripravljati na oborožen odpor. Že v letu 1940. so se začele prve večje akcije (dne 25. 2. 1940 je bilo začgano vojaško skladisčje v Klani, severno od Reke; dne 25. 6. 1940 je bilo izvršeno prvo rušenje železnice na progi Beljak—Videm pri Trbižu). Da bi ustrahovala slovensko prebivalstvo, je fašistična vlada dala arretirati veliko število Slovencev in je v letu 1941. proti šestdesetim pričela v Trstu znani veliki proces Posebnega rimskega sodišča. Proces se je končal z ustrelitvijo Tržačana Pina Tomažiča in štirih njegovih tovarišev. Ostali obtoženci so bili obsojeni na težke zaporne kazni.

Pred napadom na Jugoslavijo so pričeli množično preseljevati obmejno slovensko prebivalstvo v notranjost Italije. Vendar so se že takoj po napadu na Jugoslavijo aprila 1941 po vseh krajih Julisce krajine osnovali odbori Osvobodilne fronte slovenskega in hrvaškega naroda. Borba je dobivala vedno večji obseg. V jeseni 1941 so vršile partizanske skupine sabotažne akcije na progah St. Peter—Reka in Postojna—Trst, a že spomladi 1942 je borba dobila značaj splošne narodne vstaje. Gibčni partizanski odredi, ki jim je pomagalo vse prebivalstvo Julisce krajine, so tako uspešno ogrožali italijansko zaledje, da je bila Italija prisiljena uvesti na ozemlju Julisce krajine posebne ukrepe za zaščito komunikacij, svojih posadk, za zaščito varnosti svojega vojaštva (gradnja bunkerjev, utrjevanje posadk, gibanje vojaštva v večjih skupinah, zavarovanje železnic s posebnim utrdbenim sistemom in s posebnimi četami). Italijansko vojaško poveljstvo je formiralo dva posebna korpusa v Vidmu in v Trstu, t. j. 23. in 24. korpus za obrambo pred partizansko delavnostjo. Tema dvema korpusoma sta bili dodeljeni dve diviziji za borbo proti partizanom. Prav tedaj, torej spomladi 1942, je zaman poskušalo nad 5000 italijanskih vojakov pregnati partizane z Nanosa.

Jeseni 1942 so italijanske edinice — 20.000 mož — izvedle veliko ofenzivo na Banjško planoto in Vipavsko dolino, tudi brez uspeha. Dne 21. 2. 1943 je bila v Julisce krajini ustanovljena »Primorska operativna cona«. Iz novih borcev sta se formirali V. in VI. primorska brigada. Partizanske edinice so bile prisotne vsepovod. Na skrajnem severu so ponovno porušile pontebsko železnicu (25. 5. 1943), prešle vso Furlanijo in porušile 16. 6. 1943 železniško progo na Talijamentu (Tilmont). V Istri so se osnovali v tem času novi bataljoni.

Spolna narodna vstaja in mobilizacija v partizane sta se razmahnili v trenutku italijanske kapitulacije. Samo v Julisce krajini je bilo razroženih nad 70.000 italijanskih vojakov. Zasezen je bil ogromen vojni plen. Z novimi tisoči borcev so se formirale nove brigade, iz novih in starih brigad so rasle divizije, ki so se formirale v slavnih IX. korpus Jugoslovanske armade. Osvobojeno je bilo vse ozemlje Julisce krajine z izjemo največjih mest (Trst, Gorica, Pula, Reka, Postojna, St. Peter).

Dne 11. 9. 1943 je bil ustanovljen Pokrajinski narodno osvobodilni svet za Slovensko Primorje, a 16. 9. 1943 odbor za Istro. Kot zborna odgovornih predstavnikov vseh krajev sta ugotovila, da se je narod osvobodil petindvajsetletnega tlačenja Italije in da je prevzel oblast v svoje roke. Izrekla sta voljo vse Julijške krajine, da se priklicuji Sloveniji odnosno Hrvatski in preko njiju Jugoslaviji. Vsa Julijška krajina je odmevala v vzklikih veselja in sreče: Jugoslavija.

Vse nemške ofenzive na osvobojeno ozemlje — samo velikih ofenziv je bilo sedem — so se končale z novo okreplitvijo narodne vojske. V borbi je sodelovalo celokupno civilno prebivalstvo. Pomembno vlogo v oskrbi vojske je imel Trst, v katerem je s pomočjo nad 500 mestnih, krajevnih in terenskih odborov protifašističnih organizacij aktivno sodelovalo vse slovensko in velika večina italijanskega prebivalstva v zbiranju in pošiljanju potrebnega blaga, denarja, hrane in zdravil za junakovo partizansko vojsko.

5. Ljudstvo Julijške krajine je s svojo borbo mnogo doprineslo k skupni zavezniški zmagi.

Nemčija in Italija sta bili vojaško zelo zainteresirani na ozemlju Julijške krajine. Čez to ozemlje vodijo tri železniške proge, ki so vezale Nemčijo z Italijansko fronto. Razen teh treh prog jim je lahko služila samo še ona, ki vodi čez prelaz Brenner.

Za zaščito teh prog so bili najprej Italijani, a kasneje Nemci prisiljeni držati velike kontingente vojaštva. Konec 1944 je bilo na ozemlju Julijške krajine 60.200 nemških vojakov in 20.000 Italijanskih, tedaj skupaj 80.200 mož.

Do konca vojne je bilo izvršenih v Julijški krajini 2570 napadov na železniške proge, ki so za dalje časa ustavili promet, in 960 rušenj prog. Uničenih je bilo 125 vlakov, porušenih 88 mostov, 9 kolodvorskih poslopij in 540 električnih daljnovidov. Akcije so se vrstile zlasti na progah Trst—Ljubljana, Trst—Pulj, Trst—Sv. Peter—Reka, Trst—Gorica—Jesenice, Gorica—Videm in Videm—Ponteba—Trbilj. Progi Gorica—Ajdovščina in Gorica—Dornberg—Trst sta bili popolnoma porušeni. Že leta 1942. se je moral promet Trst—Ljubljana omejiti le na dnevne vožnje. S tem je padel promet za 40 %. Junija 1944 je bilo na progri Trst—Postojna—Ljubljana mogoče izvesti promet le s 26.100 vagoni ali z 12.45 % kapacitete te proge. Na progri Trst—Sv. Peter—Reka je promet mogel doseči le 8.96 % kapacitete, a na progri Trst—Pulj 18.92 %. Januarja 1945 je promet na istih progah znašal 1.36 % (Trst—Ljubljana), 19.07 % (Sv. Peter—Reka), 5.76 % (Trst—Pulj) in na progri Trst—Gorica—Jesenice 1 %. Napadi na komunikacije na Primorskem so prav tedaj silno pomagali zaveznikom na Italijanski fronti. V smislu sporazuma Tito-Alexander je Jugoslovanska armada koordinirala svoje operacije z operacijami zaveznikov. Ta koordinacija je bila najuspešnejša v Sloveniji in posebej še na Primorskem, ko je bil po 10. juniju 1944 v teku enega tedna ustavljen ves železniški promet. Uničene so bile tedaj proge Ljubljana—Trst, Gorica—Jesenice (akcija v Baški dolini) in Jesenice—Ljubljana.

General Wilson, vrhovni poveljnik ekspedicijskih čet na Blížnjem vzhodu, je takrat poslal maršalu Titu naslednjo brzjavko:

»Z občudovanjem sem zvedel za poslednje uspehe, ki so jih dosegla Vaše enote in tako v mnogem pripomogle k operacijam zaveznikov v Italiji in Franciji. Ti uspehi, posebno oni v Sloveniji, so bili velike važnosti, ker so ustavili delovanje življenjsko važnih sovražnikovih prometnih žil. Prosim, sprejmite in izročite enotam, ki so pod Vašim vodstvom, najtoplejšo zahvalo in priznanje.«

Posebno zahvalo je izrekel tedaj v imenu vrhovnega poveljnika tudi šef britanske vojne misije pri IX. korpusu major Wood.

6. V borbi proti fašizmu je ljudstvo razbilo staro fašistično in si ustvarilo svojo demokratično oblast.

Za uspešno borbo proti okupatorju so se v letu 1941. in 1942. ustanovili po vseh krajih Julisce krajine odbori Osvobodilne fronte. Njihova glavna naloga je bila, skrbeti za mobilizacijo v partizane in za oskrbo partizanske vojske. Ko so zaradi obsega borbe ti odbori vršili čedalje večje in težeje naloge, je začelo ljudstvo v njih gledati svojo pravo narodno oblast. Že v letu 1942. in 1943. je v mnogih krajih dejansko prenehala fašistična oblast, ker so fašistični oblastniki ali pobegnili ali se potuhnili. S kapitulacijo Italije se je na mal zrušila vsa fašistična oblast v deželi z izjemo največjih mest. Ljudstvo je odbore OF vsepovsod navdušeno priznalo kot svojo edino narodno oblast. Ti odbori pa so se začasno opravljali funkcije oblasti, kajti že spomladji leta 1944. so bile razpisane splošne volitve za sestavo krajevnih narodno osvobodilnih odborov. Namen volitev je bil: ljudske množice naj same zgradi novo oblast. V tem času je bilo izvoljenih samo v Slovenskem Primorju preko 400 narodno osvobodilnih odborov. Kljub pogostim velikim nevarnostim je znašela volitva udeležba nad 90 %. Volitve so bile prava slovesnost, narodni praznik. Mnogokrat so jim prisostvovali člani anglo-ameriške misije pri glavnem štabu NOV in POJ. Tako je major Arthur Tucker, ki je bil priča veličestnega volitvenega shoda, kjer so Primorci manifestirali za Titovo Jugoslavijo, podal tole izjavo občudovanja osvobodilne borbe in osvobodilnih volitev:

»Prijatelji in zavezniki!«

Prišel sem v vašo pokrajino šele pred nekaj urami. V teh kratkih urah sem bil priča dogodkov, ki so me navdali z občudovanjem. Več kot samo častno se mi zdi, da sem med vami. V Angliji poznaš danes vsi preteklost vaše zgodovinske borbe, vaš današnji boj, vaš pogum, organizacijo, disciplino. Mi se borimo za popolno uničenje fašistov in za poraz nacistične Nemčije. Naš vojaki umirajo danes v tisočih na francoskih tleh. Naš boj je vaš boj. Naš sovražnik je vaš sovražnik. Tisti je naš prijatelj, ki se srčno bori z nami. Tisti pa, ki mlačno stoji ob strani ali celo misli posredno ali neposredno pomagati sovražniku, je naš smrtni nasprotnik. Poiskali ga bomo in uničili. Vaša zemlja bo, kakor upam, kmalu rešena sovražnika. To bodo rodili vaši čudoviti naporji. Že zdaj izvajate svobodne volitve. Sami se že pripravljate na svobodno življenje, ki ga bo prinesel mir. S čudovito vero in organizacijo ste izvedli volitve, čeprav tako blizu sovražnika in pod tako težkimi pogoji. Še besedo iskrenega občudovanja vaših žené in deklet. Če-

prav so vam požgali hiše in odvedli sinove in može, vendar ni nikdar klonil pogum vaših žen. — Vse vas pozdravljam in vam zagotavljam, da smo mi v Angliji ponosni, da smo z vami in vašo gradečo se svobodo in procvitačo Slovenijo sredi nove Jugoslavije.«

Narodno osvobodilni odbori so po vsem ozemlju Julisce krajine organizirali Narodno zaščito, ki je pazila na javni red in mir ter vodila borbo proti kriminaliteti. V jeseni 1944 so bila v Slovenskem Primorju izvoljena tudi narodna sodišča, in sicer 21 okrajnih narodnih sodišč, 4 krajevna narodna sodišča in eno višje narodno sodišče, ki so poslovala v vseh civilnih in nevojaških zadevah. Prav tako je bilo tudi v Istri.

7. V borbi proti fašizmu se je skovalo slovensko-italijansko bratstvo. Velika večina italijanskega ljudstva Julisce krajine želi priključitev Julisce krajine s Trstom k Jugoslaviji.

Strašne krivice in zločine so prizadejali Italijani Slovencem in Hrvatom Julisce krajine vse od leta 1918. dalje. Globoka pregraja zločinstev in nasilij je delila italijanski na eni in slovenski in hrvatski narod na drugi strani. Zato je poleg zmage nad fašizmom in priborjenje svobode ena največjih pridobitev narodno osvobodilne borbe italijansko-slovensko bratstvo. Že v prvih letih druge svetovne vojne so se redki italijanski posamezniki odločili za borbo proti fašizmu in stopili med slovenske in hrvatske borce, ki so jih bratsko sprejeli. Njihovo sodelovanje v borbi in poziv Osvobodilne fronte sta zadostovala, da se slovenski in hrvatski narod ob kapitulaciji Italije, ko je bilo na desetisoči italijanskih vojakov razoroženih in so bežali domov, ni maščeval nad četami, ki so še malo prej požigale, morile in ropale. Še več, pomagal jim je celo na begu s hrano in obleko. Preko 200.000 vojakov je tedaj šlo skozi Julisce krajino. Ob tej plemenitosti so se zdramile Italijanske demokratične množice. Mnogo Italijanskega tržaškega in tržiškega dela vstava, je odšlo v partizane, mnogi vojaki bežeče Italijanske armade so ostali v partizanh. Začeli so se snovati Italijanski bataljoni in brigade. V okviru IX. korpusa Narodno osvobodilne vojske in Partizanskih odredov se je formiralo Italijanska divizija »Garibaldi Natlione«. V skupni borbi, v skupnem trpijenju, v skupnem prelivanju krvi se je rodilo slovensko-italijansko bratstvo. Slovensko ljudstvo po vaseh je z enako skrbjo oskrbovalo Italijanske kot slovenske edinice.

Tudi mestno prebivalstvo je spregledalo in ubralo novo pot. Preko odborov OF in Delevske enotnosti je pošiljalo svoji vojski hrano, obleko, zdravila in druge potrebuščine. V Trstu se je začelo najožje sodelovanje med Italijanskimi in slovenskimi antifašističnimi množicami. Notranji odpor v Trstu, ki so se ga udeležili tudi Italijani, je pokrenila in vodila ves čas Komanda mesta Jugoslovanske armade, ki jo je ilegalno organiziral v Trstu IX. korpus Narodno osvobodilne vojske in Partizanskih odredov Jugoslavije.

Že v letu 1944. je Italijansko ljudstvo pošiljalo na stotine resolucij maršalu Titu in jugoslovanski skupščini. Zavedalo se je namreč globokih demokratičnih sprememb v Jugoslaviji glede na enakopravnost vseh narodov in gospodarske stvarnosti, da je namreč Trst pod Italijo gospodarsko

propadel ter da je gospodarsko nujno odvisen od svojega jugoslovenskega zaledja. Zato je tudi Italijansko ljudstvo v teh resolucijah spontano zahtevalo priključitev Trsta in Julisce krajine k Jugoslaviji.

Danes je velika večina Italijanskega ljudstva za priključitev k Jugoslaviji — in to je ponovno z manifestacijami največjega obsega dokazalo — ker se zaveda, da mu je le v njej zagotovljen primeren gospodarski razvoj in blagostanje in da mu jugoslovanska ustava jamči spoštovanje narodnih pravic.

8. Ljudstvo Julisce krajine je pretrpele strašne izgube v borbi za svojo svobodo. Ta borba je plebiscit krvi za Jugoslavijo. V tej borbi je ljudstvu Julisce krajine največ pomagala njegova Jugoslovanska armada.

V teku narodno osvobodilne borbe se je v edinicah narodno osvobodilne vojske v Julisce krajini borilo 72.000 borcev (med njimi tudi žene in mladina pod 17. letom). Konec leta 1944. je bilo v Julisce krajini 30.000 borcev, 15.000 borcev, doma iz Julisce krajine, pa se je borilo v vrstah Jugoslovenske armade v Jugoslaviji.

V tej borbi se je prav za prav borila vsa Julisce krajina, kajti njen prebivalstvo je bilo stalno izpostavljeno »čistkam«, napadom, požigom vasi, odgonu prebivalstva v internacijo, streljanjem, obešanjem itd.

V teku borbe je bilo — po do sedaj zbranih podatkih — ubitih 42.000 in interniranih 95.480 oseb. Če upoštevamo, da šteje celokupno prebivalstvo Julisce krajine en milijon ljudi in ima od tega sam Trst 300.000 prebivalcev, je razvidno, kako ogromna je bila udeležba ljudstva Julisce krajine v borbi. Te številke so pravi plebiscit krvi za Jugoslavijo. Razen tega je bilo požganih in uničenih 19.357 zgradb, a delno poškodovanih 16.837.

Tudi sam Trst je mnogo žrtvoval. Fašistični teror je dosegel svoj višek z ustrelitvijo 72 talcev na Opčinah in z obešenjem 52 talcev v Via Chega v Trstu. V tržaški rižarni so Nemci sežgali okrog 3000 antifašistov iz vse Julisce krajine.

Vse te ogromne žrtve na strani zaveznikov je ljudstvo Julisce krajine doprinesel in veri in z zaupanjem, da se bo za priključitev k Jugoslaviji, to je za svojo resnično osvoboditev in srečno bodočnost.

Julisce krajino je dokončno osvobodila IV. armada Jugoslovanske armade.

Pokrajinski Narodno osvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst je s tem podal Medzavezniški komisiji pregled najvažnejših etnografskih, ekonomskih in moralnih razlogov za priključitev Julisce krajine in Trsta k Federativni ljudski republiki Jugoslaviji. Za nazornejši prikaz prilaga dve mapi, v katerih so zbrani dokumenti h gornjim razlogom.

Pokrajinski Narodno osvobodilni odbor iznala imenu ljudstva Slovenskega Primorja in Trsta, ki ga predstavlja, zahtevo, da se Julisce krajina in Trst priključita k FLR Jugoslaviji v obsegu in na način, kot je to predlagala Jugoslovanska vlada na konferenci zunanjih ministrov v Londonu.

Pokrajinski Narodno osvobodilni odbor ima polno zaupanje v Medzavezniško komisijo narodov Združenih držav Amerike, Velike Britanije,

Sovjetske zveze in Francije, ki se je na njih strani ljudstvo Julisce krajine tako odločno in požrtvovalno borilo. Zaupanje namreč, da se bo po temeljiti nepristranski presoji vseh razlogov strinjala v svojem mišljenju z voljo ljudstva Julisce krajine in Trsta in stavila zunanjim ministrom zavezniških držav svoj predlog:

Vsa Julisce krajina naj se priključi Jugoslaviji!